

GOVORNIŠKE ZVRSTI IN SREDSTVA PREPRIČEVANJA V ZGODNJI RIMSKI RETORIKI: METARETORIKA V NASTAJANJU

Janja ŽMAVC

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper, SI-6000 Koper, Titov trg 5
e.mail: janja.zmavc@fhs.upr.si

IZVLEČEK

V prispevku je prikazan razvoj govorništva v obdobju zgodnje rimske republike in osvetljene nekatere njegove posebnosti, ki so prispevale k razvoju antičnega retoričnega sistema. Mednje sodijo zlasti tako imenovana sredstva prepričevanja, ki jih danes poznamo kot etos, patos in logos in so izšla iz znamenite Aristotelove opredelitve v Retoriki, a so v okviru antičnega retoričnega sistema predstavljala različne pojme, koncepte in ideje. V prispevku dokazujemo, da sta bili zlasti predstavitev značaja in raba čustvenih elementov (retorični etos in patos) vitalni sestavini rimskega govorništva, še preden so Rimljani prevzeli sistem grške retorike, in da jih je kljub izrazitemu pomanjkanju primarnih virov deloma mogoče pojasniti v okviru socialnega, političnega in kulturnega konteksta zgodnje rimske republike.

Ključne besede: rimska retorika, retorična teorija, retorična praksa, sredstva prepričevanja, etos, patos, retorika konsenza, govorniške zvrsti

PRATICHE ORATORIE E MEZZI DI PERSUASIONE NELLA PRIMA RETORICA ROMANA: SULLA VIA DELLA METARETORICA

SINTESI

L'articolo prenderà in considerazione lo sviluppo dell'arte oratoria durante la prima fase della repubblica di Roma, di cui saranno poste in evidenza alcune tra le caratteristiche che hanno contribuito a far sì che il sistema retorico conoscesse uno sviluppo nell'antichità. Tra queste, i cosiddetti strumenti di persuasione oggi conosciuti come ethos, pathos e logos, ricavati dalla magistrale definizione offerta da Aristotele nella sua Retorica e poi destinati a veicolare nel sistema retorico dell'antichità diversi significati, concetti ed idee. In questo contributo si vuol dimostrare che la presentazione del carattere e l'uso degli elementi emozionali (ethos e pathos) furono due componenti particolarmente vitali nell'arte retorica romana ancor prima che i Romani assumessero il sistema retorico greco e come nonostante l'eccezionale mancanza di fonti primarie esse possano venir in parte spiegate nella cornice del contesto sociale, politico e culturale della prima repubblica romana.

Parole chiave: retorica romana, teoria della retorica, prassi retorica, mezzi di convincimento, ethos, pathos, retorica del consenso, pratiche oratorie

Pri raziskovanju klasične grško-rimske retorike enega večjih problemov predstavljajo tista obdobja, za katera nimamo ohranjenih primarnih pisnih virov in ki bi ob sekundarnih pričevanjih omogočali celovito preučevanje rabe in pojmovanja posameznih retoričnih tehnik. Še posebej to velja za obdobje zgodnje rimske republike in raziskovanje vloge retoričnih sredstev prepričevanja, ki predstavljata izhodišči našega prispevka. Razen ohranjenih fragmentov govorov rimskih govornikov tega časa, ki zaradi svoje izrazite okrnjenosti predstavljajo manj zanesljiv korpus, in besedil zgodnje komedije, ki zaradi zavezanosti konvencijam grške helenistične komedije prav tako ne odražajo povsem realnega stanja, nimamo na voljo besedil, ki bi prikazovala razvoj retorične teorije in prakse tega časa. Obenem so zaradi tega razmeroma redke tudi sodobne raziskave, ki obravnavajo tovrstno problematiko (zlasti Sattler, 1947; Gill, 1984; May, 1988; Fortenbaugh, 1994; Schütrumpf, 1994; Wisse, 1989). Težava ni le v njihovem številu, kajti pogosto se kronološko omejujejo na poznejša obdobja (zlasti Solmsen, 1938; Enos, Rossi, Schnakenberg, 1994; Hughes, 1994; Fortenbaugh, 1988; Katula, 2003) ali pa predstavljajo raziskave zgodnje rimske retorike zgolj integralni del splošnega pregleda razvoja antične govornišva (Kennedy, 1972; Enos, 1995; Steel, 2006; Dominik, Hall, 2007).

Razlogi za takšno stanje niso le posledica pomanjkanja virov temveč tudi dejstva, da obdobje 3. in 2. stoletja pr. Kr. v rimski retoriki predstavlja predkonceptualno obdobje, ko so v rimskem govorništvu močnejše prisotne prvine tako imenovane tradicionalne retorike. Vsako opredeljevanje v smislu konceptov klasične retorike predstavlja tako poseben izziv, saj na eni strani vemo, da so Rimljani grške teoretske modele (ki tvorijo ogrodje sistema klasične retorike) pričeli intenzivneje uporabljati in dopolnjevati šele v 1. stoletju pr. Kr., obenem pa pri obravnavi zgodnje rimske retorike ne moremo izključiti neposrednega vpliva grške retorike, ki so ga bili deležni zgodnji rimski govorniški teoretiki in praktiki v obliki helenističnega izobraževanja in stika z grškimi govorniki.¹

REKONSTRUKCIJA KONCEPTA SREDSTEV PREPRIČEVANJA IN ZNAČILNOSTI ZGODNJE RETORIKE

Sodobna klasična retorična teorija sredstva prepričevanja opredeljuje v smislu treh različnih prepričevalnih postopkov oziroma strategij (Tindale, 2000;

Sloane, 2001). Pri tem običajno izhaja iz konceptualno najbolj izpopolnjenega antičnega modela sredstev prepričevanja, za katerega velja Aristotelova opredelitev v *Retoriki*,² ki pa na antično retorično teorijo in prakso ni vplivala neposredno, temveč le posredno v okviru kasnejših peripatetiških interpretacij, ki so postale sestavni del retorične tradicije. Za označevanje retoričnih sredstev prepričevanja so v antiki že pred Aristotelom (pa tudi po njem) uporabljali konceptualno in semantično sicer raznoliki pojmi, ki jih v sodobnem preučevanju klasične retorike zaznamujemo s termini *logos*, *etos* in *patos*.³ Če jih opredelimo v kontekstu tradicionalnega retoričnega komunikacijskega modela *govorec-govorposlušalci* : *etos-logos-patos* (Wisse, 1989, 6), lahko ugotovimo, da imajo te strategije enako funkcijo (prepričati), a različna izhodišča (kako prepričati). *Logos* v retoriki tako velja za postopek, ki je najtesneje povezan z *govorom* in katerega temeljno lastnost zaznamuje uporaba argumentativnih orodij, ki izhajajo iz procesov razumskega sklepanja. Zanje je značilno, da jih kot take v konstrukciji govora predvidi tako govorec, kakor jih v takšni obliki prepoznajo tudi poslušalci. Uporaba prepričevalnih postopkov, ki jih običajno opredeljujemo z izrazoma *etos* in *patos*, je prav tako posledica govorcevega razumskega premisleka v procesu konstruiranja in izvajanja prepričljivega govora. A funkciji argumentativnega prepričevanja poslušalcev so dodani elementi, ki se jih skušajo dotakniti tudi onkraj njihove razumske presoje in ki so intenzivno vsebovani zlasti v ostalih dveh dejavnih retorične komunikacije (*govorec* in *poslušalci*). *Etos* v vlogi prepričevalne strategije v najširšem smislu zaznamuje učinkovito predstavitev govorcevega značaja, medtem ko retorični *patos* še najlaže opredelimo kot govorcevo manipulacijo s čustvi poslušalcev, ki je v antiki veljala za splošno uveljavljeno sredstvo, s pomočjo katerega je bilo mogoče legitimno poseči v mnenja oziroma sodbo poslušalcev.

Ena od glavnih značilnosti zgodnje rimske retorike, še preden je ta prišla v stik s konceptualizirano grško različico, je odločilen vpliv specifičnih družbenih razmer na oblikovanje govorniških zvrsti in učinkovitih prepričevalnih strategij. Javno nastopanje je v zgodnji rimski republiki (in najverjetneje že v obdobju kraljestva) sicer imelo zelo pomembno vlogo, a se je tudi precej razlikovalo od tistega, ki je potekalo v okviru grških demokratičnih mestnih držav. Rimsko državo je vodila skupina aristokratskih družin, ki so zaradi oligarhične ureditve bolj neposredno kot grški politični veljaki drugim družbenim skupinam postavljale pravila in dolo-

1 Poseben problem predstavlja opredelitev vpliva etruščanskega govornišva, ki ga je zaradi pomanjkanja virov povsem nemogoče rekonstruirati in posebej še ni bil obravnavan.

2 V okviru zunanjih (*πίστεϊς ἀτεκνῶν*) in notranjih sredstev prepričevanja (*πίστεϊς ἐντεκνῶν*), Aristotel (*Rh.* 1.2.3 1356a1–4) slednja opredeli takole: *Obstajajo tri vrste sredstev prepričevanja, ki jih je mogoče doseči z govorom: ta, ki obstajajo v značaju govorca, ta, ki privedejo poslušalca v neko razpoloženje, in ta, ki v samem govoru nekaj dokazujejo ali se zdi, da dokazujejo* (prevod Janja Žmavc).

3 Podrobno ta problem obravnavajo zlasti Gill (1984), Wisse (1989) in Fortenbaugh (1994).

čale način življenja: usmerjale so gospodarski in politični razvoj države, kakor so zaznamovale tudi vsakršno kulturno udejstvovanje njenih pripadnikov. V okviru te značilnosti je mogoče domnevati tudi o rabi specifičnih prepričevalnih strategij v zgodnji rimski retoriki.

Če grško retoriko lahko označimo tudi kot *retoriko prepira* oziroma *agonalno retoriko*, ki je tesno povezana s tekmovalnostjo grške družbe, in je svoj smisel našla v živahnih političnih in sodnih razpravah, tega o zgodnji rimski retoriki verjetno ne bi mogli trditi (Žmavc, 2008, 19–21). Slednja je namreč zaradi svoje funkcije in večje selektivnosti glede nastopajočih govorcev (v primerjavi z Grki) veliko bližje *tradicionalni retoriki* oziroma *retoriki konsenza*. Glavni namen javnega nastopanja v tradicionalnih družbah je praviloma pomiritev nasprotij in zagotavljanje soglasja med njihovimi pripadniki, da bi se lahko ohranile tiste vrednote, ki jih promovira vladajoča skupina. Zaradi manjšega poudarka ali celo odsotnosti agonalnih elementov in argumentativnih prepričevalnih postopkov je tovrstna retorika pogosto bolj konzervativna oziroma korektivna sila in ne orodje spremembe (Kennedy, 1998, 79; 138). Nekaj podobnega velja tudi za zgodnjo rimsko retoriko: čeprav je bila v rimski republiki retorika tudi orodje politične moči, je bila v tem okviru predvsem sredstvo, s pomočjo katerega so se ohranjale in prenašale tradicionalne politične, družbene in religiozne vrednote. Toda če velja za retoriko konsenza, da se je izogibala pretirani čustvenosti, je to prvina, ki jo je rimska tradicionalna retorika gojila že od samega začetka.

Branje fragmentov in poročil kasnejših piscev potrjuje domnevo, da rimski retoriki konsenza v glavnem ustrezajo tudi tehnike prepričevanja tega obdobja, ki niso toliko temeljile na spopadu argumentov v okviru verjetnosti, temveč so bile predvsem usmerjene k prvinam retoričnega *etos*a in *patosa*, slednja pa sta bila tesno povezana s pojmovanjem značaja v rimski družbi. Zato lahko sklepamo, da je govorništvo zgodnje rimske republike bolj ali manj temeljilo na izražanju, ki je eksplicitno ali implicitno poudarjalo vlogo govorca in ga je v veliki meri določala čustvenost. Ker zaradi družbene ureditve ni mogel govoriti kdorkoli, temveč le pripadniki vladajoče elite, prepričevanje kot osnovni cilj javnega nastopanja ni bilo (tako kot pri Grkih) zasnovano kot nizanje verjetnostnih argumentov, katerih sheme bi sestavljali skrbno strukturirani sklepalni nizi in ki bi služili za dokazovanje v besednem spopadu. Veliko bolj opazna lastnost v prepričevanju prvih rimskih govorcev je bila uporaba argumenta avtoritete. Njegovo izhodišče predstavlja obstoječi govorčev družbeni položaj, ki so ga določale zlasti govorčeva starost, izkušnje in vpliv-

nost v javnem življenju pa premožnost, družinski ugled pa tudi govorniška spretnost.

Retorični *etos* je zato v rimskem govorništvu konceptualno mnogo širši pojem bodisi na kvalitativni ali na kvantitativni ravni. Predstavlja namreč govorčev značajsko podobo, ki je že obstoječa družbena kategorija in obsega govorčev *gens* – 'družino' (neke vrste *kolektivni etos*, katerega funkcija je prikazati predvsem govorčev stanovitnost), ter *auctoritas*. Slednja pomeni govorčev 'ugled in vpliv' in velja za eno temeljnih sestavin *etos*a v rimski retoriki. Temeljila je na občudovanju osebe, ki je pokazala modrost, izvedenost in občutek za odgovornost tako v zasebnem kot javnem življenju. *Auctoritas*, katere pomen je spoznaval že od najzgodnejšega otroštva in v okviru vseh institucij (tako zasebnih kot javnih), si je rimski govornik pridobil deloma z dejanji svojih prednikov (*mores maiorum*), zlasti pa z lastnimi dejanji, v okviru katerih je bil nujni pogoj politično udejstvovanje oziroma opravljanje uradniških služb.

Kot prepričevalna strategija je torej rimski retorični *etos* omogočal večji izbor značajev, ki jih je bilo mogoče na različne načine predstaviti v govoru, s čimer je kot prepričevalna tehnika pomembno dopolnjeval ali celo nadomeščal logično argumentacijo. Znano je namreč, da so rimski govorniki na ta način dokazovali celo vzroke za neko dejanje (May, 1988, 9).

V luči vpliva na poslušalce je rimski retorični *etos* tesno povezan tudi z vzbujanjem in izražanjem čustev. V okviru predstavitve značajev je bilo to celo eno od zagotovil za uspešnost govora. Intenzivna raba čustvenih elementov tako na vsebinski/argumentativni kot ubeseditveni/estetski ravni je v rimskem govorništvu že od samih začetkov veljala za učinkovito in pogosto uporabljano prepričevalno tehniko, ki vse do Cicerona in Kvintilijana konceptualno ni bila posebej opredeljena. Toda čeprav je mogoče njeno rabo deloma primerjati s helenističnim naukom o *partes orationis* (to pomeni, da čustvene elemente pričakujemo zlasti v sklepnem delu govora), je za rimsko govorništvo predvsem značilno, da se čustveni elementi intenzivno pojavljajo v vseh delih govorov, kjer dopolnjujejo njihove običajne funkcije.⁴

SREDSTVA PREPRIČEVANJA IN NJIHOVE SLEDI V RIMSKIH GOVORNIŠKIH ZVRSTEH

Za obdobje zgodnje rimske republike nimamo ohranjenih virov, ki bi pričali o obstoju teoretskega ukvarjanja z govorništvom. Pri opredelitvi narave in rabe sredstev prepričevanja si tako običajno pomagamo s pričevanji o govorniški aktivnosti tega časa.⁵ Iz številnih virov vemo, da je govorništvo v Rimu imelo pomembno

4 To med drugim dokazujejo tudi Ciceronovi govori, ki temeljijo na helenističnem retoričnem sistemu, a na drugi strani prav z intenzivno rabo čustvenih elementov kažejo na prisotnost tradicionalnih sestavin rimske retorike.

5 Opredelitve zgodnje rimske retorike in vire zanjo najdemo tako v pomembnejših razpravah (Kroll, 1937; Kennedy, 1972; Martin, 1974) kakor tudi v priročnikih za zgodovino retorike (Sloane, 2001) in rimsko književnost (Norden, 1923).

vlogo in da so Rimljani že zelo zgodaj ločevali med govori, ki so bili primerni za različne priložnosti in jih je mogoče opredeliti v okviru znamenite Aristotelove triade – sodnega, svetovalnega in hvalnega govorništva.⁶

Izhajajoč iz temeljnih družbenih in kulturnih značilnosti obdobja zgodnje rimske republike kakor tudi iz predpostavke o zgodnji rimski retoriki kot retoriki konsenza, lahko domnevamo, da sta imela predstavitev značaja in vzbujanje čustev pomembno vlogo tako v sodnem, svetovalnem kot tudi hvalnem govoru. Še več, zaradi specifične narave posameznih zvrsti se zdi, da sta omenjeni retorični strategiji v okviru vsake kategorije (in posameznih podkategorij) imeli zdaj bolj zdaj manj izrazito vlogo, ki je bila določena z družbenimi predstavami o vrednotah kakor tudi z okoliščinami, ki jih je predvidevala govorniška situacija. Zaradi tega postavljamo hipotezo, da lahko značilnosti posameznih zvrsti govorništva opredelimo kot enega od kontekstualnih elementov, ki so sooblikovale *protokoncept* sredstev prepričevanja v zgodnji rimski retoriki. Zlasti posebnosti rimskega sodnega govorništva so pomembno oblikovale vlogo predstavitev govorčevega značaja in vzbujanja/izražanja čustev v rimski retoriki že od njenih začetkov, na pojmovanje koncepta retoričnega *etosa* in *patosa* pa so pri rimskih govornikih vplivale tudi po tem, ko so Rimljani prevzeli retorični sistem od Grkov.

Sodno govorništvo

Glavna značilnost sodnega govorništva v Rimu je bila njegova tesna povezanost z razvojem tipičnih sodnih postopkov, ki so bili v rabi že od nastanka rimske države in ki zaradi svojih posebnosti vsaj nekaj časa niso spodbujali posnemanja grških retoričnih tehnik. Rim-

ski sodni postopki so za razliko od grških zahtevali večje poznavanje prava na tožnikovi strani (ki je kot oškodovanec običajno moral sprožiti tožbo) in so sprva temeljili na strogo formalističnih ustnih obrazcih.⁷ Od konca 3. in v 2. stoletju pr. Kr., ko je rimska država razširila svoj vpliv v Sredozemlju tako v trgovskem kot vojaškem smislu, so se kot ena od posledic intenzivnega razvoja rimske družbe pojavile tudi nove neformalne oblike sodišč, ki so se bolj kot togim formam starih določil prilagajale volji tožene in tožeče strani. Nove institucije so bile namenjene tako rimskim državljanom kot tudi tujcem⁸ in so temeljile na formularnih postopkih.⁹ Obravnava je potekala v dveh delih in prvi del je potekal pred pretorjem (*in iure*). Ta je predstavil pravno definicijo domnevnega prekrška in napotil primer na sodišče, ki je moralo odločiti, ali so bili pogoji definicije/formule izpolnjeni. Pretor je določil tudi sodnika, s katerim sta se morali strinjati obe stranki.¹⁰ Drugi del sodnega postopka je tako potekal pred sodnikom (*apud iudicem*), ki je (včasih skupaj s svetovalci – *concilium*) prisluhnil obema stranema ter podal sodbo, na katero se ni bilo mogoče pritožiti.¹¹ V najzgodnejših časih je tak postopek veljal za kazenska in civilna dejanja, kasneje se je ohranil le v zasebnih pravnih. Iz narave formularnih sodnih postopkov lahko sklepamo, da niti niso spodbujali posebej izdelanih govorov, saj je bilo v samem postopku verjetno veliko prekinitev in dodatnega spraševanja.

Žal ne moremo empirično ugotavljati, v kolikšni meri so se v takšnih govorih uporabljala sredstva prepričevanja. Zagotovo pa niso bila izključena iz govorniških nastopov, čeprav je na izrazitost njihove uporabe morda najbolj vplivalo število poslušalcev/sodnikov. Zlasti za manj formalni drugi del postopka (to je *apud iudicem*) bi

6 Aristotel (*Rh.* 1.3.1–6 1358a36–1359a5) je zvrsti govorov delil glede na tri različne skupine poslušalcev: sodni govor (sodniki, ki razsojajo o nepravičnem oz. pravičnem v preteklosti), svetovalni/politični govor (člani skupščine, ki razsojajo o koristnem oz. nekoristnem v prihodnosti) in hvalni govor (gledalci, javnost, ki razsoja o grdem oz. lepem v sedanosti). Koncept zvrsti govorništva velja za enega najstarejših teoretskih modelov v klasični retoriki, saj je izšel iz zavedanja o različnih priložnostih javnega nastopanja, ki ga je mogoče zaslediti v vseh kulturah, ki gojijo formalni govor (Kennedy, 1998).

7 Sodni postopek se je imenoval *legis actio* in je veljal tako za civilne kot za kazenske postopke. Obstajal je že v času *Zakonika dvanajstih tabel* (ok. 450 pr. Kr.) in je od tožnika in toženca zahteval, da sta v obliki posebnega obreda, ki ga je sestavljal niz natančno predpisanih formalnih izrazov, zahtevala svoje pravice (Prim. Gai. *Inst.* 4.11 ss.).

8 Ok. leta 242 pr. Kr. je v Rimu že deloval *praetor peregrinus*, poseben sodnik za zadeve tujcev. Pred tem je to delo opravljala skupina sodnikov (*recuperatores*).

9 Glavna značilnost takega sistema je bila pravna definicija ali formula, v kateri je bila opredeljena oblika dejanja, ki je ustrezala njegovemu vzroku. Formule so se po vsebini med sabo razlikovale, tako kot so se razlikovala dejanja. Obenem je imel pretor kot ključni sodni uradnik pooblastila, da je ustvarjal nove formule, ki so ustrezale specifičnim potrebam posameznih primerov, in jih nato objavljaj z uradnim razglasom. Enaka je ostajala le njihova struktura, ki je bila dvodelna: prvi del je sestavljala *intentio* in je vsebovala natančno opredelitev tožnikove zahteve, drugi del pa se je imenoval *condemnatio*, s pomočjo katere je sodnik obsodil obtoženega, če je po predstavitvi dokazov in argumentov presodil, da je tožnikov primer trden, oziroma je obtoženega oprostil. Zaradi zapletenosti posameznih primerov so formulo ponavadi dopolnili z dodatnimi klavzulami, ki so pojasnjevale morebitne nejasnosti v prvem delu (*demonstratio*) ali, denimo, v korist obtoženega kazale na krivico njegove obtožbe (*exceptio*).

10 V nekaterih primerih je pretor namesto enega sodnika imenoval skupino treh ali petih *recuperatores* ali tudi skupini sodnikov, ki sta se imenovali *centumviri* (105 članov, v cesarstvu tudi 180; običajno v primerih lastništva in nasledstva) ali *decemviri stlitibus iudicandis* (v pozni republiki so razsojali zlasti o vprašanju osebne svobode).

11 V omejeni obliki je bilo mogoče podvomiti v rzsodbo (*actio iudicanti*), kjer pa obtoženi ni mogel izpodbijati bistva sodbe, ampak je lahko le dokazoval njeno neutemeljenost (npr. pomanjkanje sodne pristojnosti, napaka v obliki, ali da je obtoženi že izpolnil zahteve sodbe).

lahko domnevali, da so govori na obeh straneh poleg predstavitve argumentov vsebovali tudi veliko čustvenih elementov. Glede na razmerje med intenzivnostjo uporabe "neracionalnih" sredstev prepričevanja in številnostjo poslušalcev bi lahko sklepali, da so največ priložnosti za uporabo retoričnega *etosa* in *patosa* nudili tisti procesi, v katerih je razsojala skupščina in ki so vsebovali primere političnega in javnega značaja. Tam je namreč govorec lahko nagovoril večje število ljudi z govorom, ki je bil skrbneje strukturiran, in ne da bi ga poslušalci pri tem zelo pogosto prekinjali. To pomeni, da je lahko v svojem govoru na določenih mestih načrtoval in uporabil tista sredstva, za katera je menil, da mu bodo poleg "logičnih" argumentov v pomoč pri prepričevanju poslušalcev.¹²

Kot primer načrtovane in strukturirane razporeditve izbranih sredstev prepričevanja navedimo fragment znamenitega rimskega govornika Marka Antonija (143–87 pr. Kr.), ki velja za predstavnika tradicionalnega rimskega govorništva in je posebej slovel po čustvenosti svojih govorov. Na podlagi pričevanj o njegovi govorniški praksi (kakor tudi drugih sloviten govornikov iz obdobja zgodnje rimske republike) lahko sklepamo, da tovrstna sredstva prepričevanja v kontekstu sodnega govorništva Rimljanom niso bila tuja, še več, očitno so veljala za povsem običajno in zaželeno strategijo v rimski sodni praksi.¹³ Zato se zdi precej verjetno, da so elemente retoričnega *etosa* in *patosa* v sodnih govorih rimski govorniki uporabljali, še preden so se podrobneje seznanili z grškim retoričnim sistemom. Odlomek, ki ga navajamo, je iz Ciceronove razprave *De oratore* in slika prepričevalne tehnike, s pomočjo katerih je Mark Antonij zagovarjal svojega kvestorja Gaja Norbana, ki je bil obtožen izdaje.¹⁴ Primer je bil glede na dejstva skoraj brezupen in Mark Antonij je moral uporabiti druga sredstva prepričevanja, če je hotel pridobiti sodnike. Norbanov tožnik, Sulpikij Ruf, v *De oratore* odkrito občuduje prepričevalne tehnike svojega (v obrambi uspešnega) nasprotnika.

De or. (2.202.2–203.6):

Kajti nikoli še nisem videl ničesar tako spolzeti iz rok, kot se je tedaj meni izmuznil tisti primer. Po tistem, ko sem ti, kakor si rekel, predal ne sodne preiskave, ampak požar, kakšen je bil tvoj začetek, pri nesmrtnih bogovih! Kakšna bojazen! Kakšni pomisleki! Kakšno omahovanje in obotavljivost besed! Kako si na začetku zgrabil tisto, kar so ti ljudje lahko edino odpustili, da govoriš za človeka, ki je tvoj tesni prijatelj in tvoj kvestor. (203) To pot si torej najprej utrdil, da je po njej prišel tvoj glas do svojih poslušalcev. Potem pa glej, ko sem že mislil, da nisi dosegel nič drugega, kakor, da so ljudje mnenja, da ti morajo zaradi tesne zveze oprostiti zagovor malopridnega državljana, si začel skrivaj ovin-kariti, medtem ko ostali niso še ničesar slutili, mene pa se je že polastila bojazen, da bi zagovarjal tisto, ne vstajo Norbana, ampak jezo rimskega naroda, češ da ni nepravična, ampak zaslužena in dolžna. (prevod Ksenja Geister, podčrtala Janja Žmavc)

Iz pravkar navedenega odlomka in podčrtanih mest lahko zelo jasno razberemo, da je Mark Antonij uporabljal tako elemente prikazovanja značaja (vtis iskrenosti, poštenosti, odgovornosti, spoštovanja prijateljstva) kot vzbujanja čustev (sočutje do sebe, jeza do Norbanovih nasprotnikov), ki bi jih lahko opredelili tudi kot prvine retoričnega *etosa* in *patosa*.

Številne proceduralne spremembe v 3. in 2. stoletju pr. Kr., ki so nastale kot posledica sprememb v rimski družbi, so vplivale tudi na razvoj posebnosti sodnega govora, na njegovo strukturiranost in zlasti na rabo sredstev prepričevanja. To dokazuje še druga značilnost sodnega govorništva, ki je izšla iz rimske družbene ureditve in je pomembno vplivala na razvoj retorične teorije in prakse v Rimu. V stari Grčiji so se tožniki in obtoženi branili s samostojnim govorniškim nastopom, pri čemer so govor lahko predhodno naročili pri poklicnem *logografu*. Poznali so tudi sistem zagovorništva, a so se ga redko posluževali.¹⁵ Na drugi strani je bila v drugi polovici 2. stoletja pr. Kr. v Rimu zaradi ustreznega načina izobraževanja večina pripadnikov višjih družbenih razredov prav tako pripravljena na samostojni nastop na

12 Domnevno intenzivnejšo rabo sredstev za prikazovanje značaja in vzbujanja čustev je mogoče pričakovati zlasti v znamenitih *quaestiones*, ki so bile posebne sodne komisije. Kot del kazenskih sodnih postopkov so bile ustanovljene sredi 2. stol. pr. Kr. z namenom, da bi se ukvarjale s tistimi prekrški, ki jih drugi sodni postopki niso mogli ustrezno pokriti. Najstarejša in najbolj znamenita je bila *quaestio de pecuniis repetundis* ali sodišče za primere izsiljevanja (leta 149 pr. Kr. so sprejeli zakon *lex Calpurnia*, ki je v ta namen določal pretorja), potreba po katerem se je zlasti pokazala, ko so rimski upravniki provinc v 2. stol. pr. Kr. v teh deželah odkrili možnosti za lastno obogatitev. Od druge polovice 2. stol. pr. Kr. so *quaestiones* postopoma postale stalna kazenska sodišča, ki so se ukvarjala z obtožbami, kot so umor, zastрупitev, izdaja, poneverba, svetoskrunstvo, podkupovanje, nasilje, prešuštvo. Število in članstvo porotnikov/sodnikov je bilo različno, a kot lahko sklepamo iz ohranjenega besedila *lex Acilia* (122 pr. Kr.), je bilo morda v začetku njihovo število 50 vitezov, ki jim je predsedoval pretor.

13 Prim. Cic. *Brut.* 139, 141–142. Med vire, ki to potrjujejo, sodijo zlasti fragmenti in pričevanja o govorniški aktivnosti Katona starejšega, Scipiona mlajšega, Sulpikija Galba, Gaja Grakha. Za obsežno predstavitev in analizo glej Žmavc (2007, 291–335).

14 *Caius Norbanus* je leta 103 pr. Kr. kot Antonijev kvestor obtožil Kvinta Servilija Kajpiona, ker je ta kot prokonzul v Galiji zakrivil hud poraz rimske vojske. Kajpiona so obsodili zaradi izdaje in ga izgnali. Leta 95 pr. Kr. so zato aristokrati obtožili samega Norbana, katerega obrambo je zaradi prijateljstva prevzel Mark Antonij.

15 V Aristotelovi *Retoriki* (1.1.2 1354a6–11) in Anaksimenu *Retoriki za Aleksandra* (1442b, 12–16) lahko najdemo namige o konceptu zagovorništva in tudi nekateri ohranjeni govori kažejo na to, da so v Atenah poznali zagovorništvo, a so ga kvečjemu uporabljali v izjemnih primerih. Prim. Kennedy, 1968.

sodišču. A veliko pogosteje so jim pomagali govorniško sposobnejši prijatelji, medtem ko so neizobraženi pripadniki nižjih slojev rimske družbe ob takšnih dogodkih skoraj brez izjeme poiskali zagovornika.¹⁶ Še več, pogosteje je bila to cela skupina odvetnikov, ki so imeli določene naloge: *cognitor* ali *procurator* je nadomestil klienta oziroma prevzel vse njegove odgovornosti v zvezi s postopkom in deloval kot njegov zastopnik; drugi je bil *advocatus*, ki je imel vlogo pravnega svetovalca med procesom in praviloma ni nastopal v govorniški vlogi; *patronus* kot tretji je prevzel klientov zagovor oziroma predstavitev primera pred poroto. Patroni so dejansko veljali za najbolj rimsko in tudi najpomembnejšo institucijo sodnega (za)govorništva v Rimu, saj so v vseh odmevnejših primerih zastopali stranke na sodišču (v pozni republiki so stranko lahko zastopali tudi štirje ali več patronov). Tak sistem je bil podaljšek kompleksnega družbenega razmerja med patronom in klientom, ki je v kontekstu rimskega sodnega govorništva pomembno preoblikoval sam koncept sredstev prepričevanja na kvantitativni in kvalitativni ravni (prim. Kennedy, 1972, 12–16).¹⁷ Četudi je namreč imel *patronus* zakonite obveznosti do svojih klientov, je kot govorec v sodnem procesu nastopal predvsem zaradi avtoritete, ki mu jo je prinašal njegov družbeni položaj oziroma njegova *auctoritas*. In prav v tem je bistvena razlika med grško in rimsko retoriko v okviru pojmovanja retoričnega *etos*a: kajti zaradi samostojne vloge zagovornika slednja predpostavlja večjo konceptualno širino retoričnega *etos*a (in tudi *patosa*) ter s tem tudi možnosti, ki se odpirajo z uporabo najrazličnejših prepričevalnih elementov na ravni govora (May, 1988, 10). Način in metode uporabe prvin retoričnega *etos*a v govoru so bile odvisne od narave primera, protagonistov in antagonistov: govornik se je lahko bolj omejil na predstavitev značaja svoje stranke in se z njim poistovetil, s čimer so klientovi argumenti pridobili, denimo, nekaj patronove *auctoritas*; ob drugi priložnosti se je v govoru lahko odmaknil od klienta, pozornost pre-

usmeril na lasten značaj in nastopil v vlogi, kjer sta se prepletali podoba sodnika in priče. Vse to je bilo mogoče ponoviti in še razširiti na primeru nasprotnikov. Kvintilijan v svoji *Govorniški izobrazbi* (4.1.6–7) zelo podrobno opisuje, kako je mogoče učinkovito uporabiti elemente predstavitve značaja v uvodu govora, katere značaje sploh vključiti v govor in kako z njimi pridobiti naklonjenost pri sodnikih. Pri tem posebej poudari, da med osebe, ki jih je treba primerno predstaviti, spadajo tudi zagovorniki. Pomembna okoliščina v zvezi s Kvintilijanovo omembo je dejstvo, da avtor ločuje med grško in rimsko tradicijo tovrstne predstavitve značajev. Kajti ne smemo pozabiti, da prva latinska retorična priročnika iz 1. stoletja pr. Kr. (*Rhetorica ad Herennium* in *De inventione*), ki temeljita na helenističnem sistemu grške retorike, predstavitev značaja zagovornika v resnici ne omenjata.¹⁸ Toda že v Ciceronovem poznejšem spisu *De oratore* lahko beremo tudi o pomembnosti vključitve zagovornikovega značaja v govor. Ta razprava namreč predstavlja izpopolnjen sistem grško-rimske retorike, kjer so izvorno grški teoretski koncepti postavljeni v kontekst rimskega govorništva oziroma primerno dopolnjeni z rimskimi posebnostmi v javnem nastopanju. V okviru pridobivanja naklonjenosti občinstva je tako nad vse pomembna tudi predstavitev govorca-zagovornika:

De or. 2.182.1–6:

Za uspeh veliko pomeni, da poslušalci dobijo dobro mnenje o značaju, načelih, dejanjih in življenju nas samih in naših strank, in nasprotno slabo mnenje o nasprotniku: in da se čutenje občinstva čimbolj nagiblje k dobrohotnosti, tako do govornika kakor do njegove stranke (prevod Ksenja Geister).

Zagovorništvo je torej retoričnemu *etosu* kot sredstvu prepričevanja v rimski retoriki dodalo povsem nove razsežnosti, bodisi na *kvantitativni ravni* (večji izbor značajev, ki jih je mogoče uporabiti v govoru) ali na *kvalitativni ravni* (soočanje govorca s posameznimi značaji in način njihove predstavitve glede na govorniški položaj). Zlasti slednja je za govorca predstavljala velik izziv, saj

16 Nakup govora pri Rimljanih je veljal za redkost, a ni bila neznana praksa. Prim. Cic. *Brut.* 99–100, 169, 205–207; Cic. *Ad Quint.* Fr. 3.8.5; Quint. 3.8.50; Suet. *De gramm.* 3.27.

17 *Patronus* je bil prvotno patricij, ki je imel določene obveznosti do svojih varovancev oziroma klientov (*clientes*). Ti so bili bodisi rimski državljani in osvobodenci ali prebivalci držav zaveznic. Odnos med patronom klientom je temeljil na vzajemnosti in nesimetričnosti ter je vseboval različne načine izmenjav uslug (*beneficium*) in dobrin (*officium*) (prim. Plaut. *Men.* 571 ss. in D. H. 2.9–11). V okviru sodnih postopkov so v začetku klienti potrebovali pomoč patronov, ker niso poznali zakonov in postopkov posameznih primerov, v katere so bili vpleteni, in ker niso imeli družbenega ugleda, s pomočjo katerega bi lahko branili svoje pravice. Odnos patron-klient (slednji je lahko imel tudi več tovrstnih zaščitnikov) je bil trajen in deden (klient se je lahko osvobodil patrona le, če je bil sam izvoljen na višji uradniški položaj; prim. Plut. *Mar.* 5.5), toda v obdobju pozne republike se je izraz *patronus* zaradi uveljavljenega sodnega zastopništva uporabljal tudi za vsakega Rimljana, ki je zagovarjal koga drugega na sodišču. Ta odnos kljub določenim družbenim ali političnim povezavam ni bil niti trajen niti posloven, saj je *lex Cincia de donis et muneribus* (sprejet ok. 204 pr. Kr.) kot poseben zakon prepovedoval vsakršno plačilo zagovornikom (prim. Cic. *De or.* 2.71; Cic. *Ad Att.* 1.20; Liv. 34.4; Tac. *Ann.* 11.5). V obdobju Katona starejšega je patron-zagovornik obvladoval tudi pravno znanje, a do 1. stol. pr. Kr. je nasvete v zvezi s pravnimi posebnostmi prevzel pravni svetovalec, ki ga je priskrbel bodisi patron ali klient. Patron je nadzoroval sodni postopek primera, zasnoval je primerno strategijo in izvedel zlasti njeno predstavitev, kjer je lahko prikazal vse svoje govorniške sposobnosti in izkoristil ugleden položaj, ki ga je imel kot pripadnik višjega družbenega sloja.

18 Za podrobno analizo mest v priročnikih, kjer se pojavljata izraza *accusator* in *defensor* in bi lahko implicirala zagovorništvo, glej Kennedy (1968, 433–434).

je za vsako predstavitev moral izbrati ustrezna jezikovna sredstva, pri čemer je (razen v primeru lastne predstavitve) moral opustiti živahno in prepričljivo opisovanje v prvi osebi, ki je bilo značilno za grško retoriko, še posebej za Lisijeve govore. Zato May (1988, 11) poudarja, da so okoliščine, ki so pripomogle k vplivnosti *etos*a v rimski retoriki, v govorniške strategije vnesle tudi nekatere slabe lastnosti. Na eni strani je zaradi številčnosti tretjeosebniha značajev obstajal problem omejenosti jezikovnih sredstev, na drugi strani pa se je pojavljalo tudi vprašanje o učinkovitosti govornika, katerega *etos* je v družbi že imel negativen predznak (omadeževan ugled, pomanjkanje vpliva *itd.*) oziroma se je moral spopasti z že uveljavljenim in vplivnim govornikom.¹⁹

Svetovalno govorništvo

V iskanju sledi retoričnega *etos*a in *patosa* v rimskem svetovalnem oziroma političnem govorništvu ne smemo spregledati predpostavke, da je na oblikovanje svetovalnega govora še posebej vplivala specifičnost retorične situacije, ki je bila posledica družbene ureditve. Pri tem mislimo zlasti na to, da je govorec nagovarjal vedno zelo specifično skupino poslušalcev (članov skupščine, senatorjev, vojakov, tujih odposlancev), da je bil tudi sam običajno predstavnik privilegirane družbene skupine in je bil praviloma povabljen h govorniškemu nastopu. Zahteve in omejitve, ki so jih posamezne družbene skupine kot strukture političnega življenja nalagale govorniku, in dejstvo, da so bili govorniki deležni bolj ali manj kakovostne govorniške izobrazbe, so govorniku omogočali temeljitejšo načrtovanje in uporabo izbranih prepričevalnih sredstev.

V najširšem smislu lahko svetovalno govorništvo pri Rimljanih opredelimo v kontekstu dveh političnih teles, ljudske skupščine (*contio*) in senata (*senatus*).²⁰ Obe sta imeli natančno opredeljeno vlogo v rimski državi, a sta prav tako doživeli veliko sprememb v dolgem in politično raznolikem razvoju. Za naše raziskovanje sredstev

prepričevanja v zgodnji rimski republiki sta v zvezi z govori v skupščini in senatu pomembni zlasti dve značilnosti, po katerih so se tovrstni govori med sabo še posebej razlikovali in ki sta predpostavljali uporabo različnih prepričevalnih strategij. To sta bili *struktura poslušalcev*, ki jih je govornik nagovarjal, in *funkcija govora* v okviru posameznih političnih struktur. Oglejmo si, kako se njuna vloga kaže v okviru skupščinskih in senatorskih govorov.

Contio je v najširšem smislu pomenila zbor, posvet ljudstva, a je v prenesenem pomenu izraz zaznamoval vsak javni govor, ki ni potekal pred senatom (prim. Liv. 24.22; 27.13; Cic. *In Vat.* 1). *Contiones* so zato predstavljale vsebinsko in administrativno zelo raznolike govore: to so bili bodisi nagovori poveljnika svojim četam, zmagovalčev nagovor ob triumfu, kakor tudi govori, ki so bili del volilne kampanje kakega uradnika, ali so se nanašali na sprejemanje predlogov zakonov in sodne postopke. Večina govorov je potekala na neformalnih zborih, ki so jih sklicali konzuli, pretorji ali tribuni z namenom, da bi razpravljali o kaki zadevi ali predlaganem dejanju,²¹ isti uradniki pa so sklicevali tudi formalne zборе posameznih *comitia*, kjer so razpravljali o zakonih in sklepih, katerih predloge je predhodno odobril senat.²² V obeh primerih zborovanj pa je veljalo pravilo, da je vsak zbor lahko sklical le uradnik in da je kot govorec lahko nastopil le uradnik sam oziroma govorec, ki ga je ta uradnik povabil, naj nagovori ljudstvo (prim. D.H.5.11; Liv. 3.71; 42.34; Cic. *Ad Att.* 4.2). O funkciji skupščinskih govorov Steel (2006, 4):

"The purpose of contiones was information and persuasion. Often one followed immediately on the passing senatorial decrees, at which the presiding magistrate would explain the Senate's decision to a waiting crowd; and meetings were held frequently in the run up to legislative assemblies, in order to persuade the citizen body to support the proposal, culminating usually in one held just before the people voted. It seems, too, that the censors might address the people during the census."

19 May (1988, 11) še ugotavlja, da se je mladi Ciceron v predkonzularnih govorih pri predstavitvi lastnega značaja večkrat soočal s pomanjkanjem *auctoritas*: ta je zanj takrat predstavljala velik govorniški izziv, ker je imela nadvse pomembno vlogo pri prepričljivi predstavitvi dejstev.

20 O vojaških in diplomatskih govorih, ki so bili prav tako sestavni del rimskih političnih dejavnosti pravi Steel (2006, 3): *"... military commanders might expect to address both their troops and foreign powers; diplomatic oratory would also be required of envoys; and military and diplomatic activity were both normal occupations for the small group of elite males who also dominated domestic politics during the Republic."* Na tem mestu dodajmo, da so tudi srečanja z grškimi odposlanci pripomogla k temu, da so Rimljani spoznali uveljavljene prepričevalne strategije helenističnega sveta. O vlogi diplomatskih govorov za razvoj retorike v Rimu glej tudi Kennedy (1972, 32–37).

21 Tako kot Ciceronov drugi in tretji govor proti Katilini in četrta in šesta Filipika.

22 *Contiones* v zvezi s sprejemanjem zakonov in sodnimi postopki so potekale pred posebnimi ljudskimi zborovanji (*comitia*), ki so bila formalna in so temeljila na delitvi rimskega ljudstva na kurije, centurije in tribuse (od toda *comitia curiata*, *centuriata* in *tributa*). Vsak zbor je imel svoje naloge: tako je najstarejši, *comitia curiata*, potreboval uradnike in pod vodstvom vrhovnega svečenika prisostvoval imenovanju svečnikov, posvojitve in oporok; v okviru *comitia centuriata* so njegovi predstavniki sprejemali zakone, volili višje uradnike (konzule, pretorje, cenzorje), imeli pravico napovedati vojno in mir ter delovali kot prizivno sodišče v primerih smrtnih kazni; *comitia tributa* je bilo zborovanje plebsa iz raznih tribusov, kjer so volili tribune in plebejske edile ter delovali kot sodišče za primere, kjer ni bila predpisana smrtna kazen. Na posameznih *comitia* so glasovali o najrazličnejših predlogih, ki so jih predstavili uradniki, za razliko od *contio* (zbor celotnega ljudstva), kjer ljudstvo ni moglo glasovati. Prim. Gell. 13.14; Cic. *P. Sext.* 50.53; Liv. 39.15.

Različne funkcije, ki so jih imele *contiones*, so predvidevale tudi raznolikost govorov v smislu retoričnih prvin, oziroma možnosti, ki jih je imel govorec, da oblikuje čim prepričljivejši govor. Na tem mestu si lahko pomagamo s Ciceronovimi političnimi govori, ki kažejo na to, kako zelo je govornik moral upoštevati okoliščine, v katerih je nastopil, ter še zlasti strukturo poslušalstva. Steel (2006, 4) v okviru analize govornikove vloge v rimski družbi o strukturi in naravi rimskih *contiones* sklepa, da je bilo precej govorov verjetno rezultat skrbne priprave. Četudi se morda zdi, da so bili zbori sklicani nenadoma, pa je ponavadi izbrani govorec vedel za svoj nastop že mnogo prej celo tedne ali mesece. Kajti v to skupino so sodili zakonodajni govori, še posebej kadar so bili del volilne kampanje kakega uradnika in je bil zakon sprejet takoj, ko je le-ta nastopil uradniško službo.²³

Prepričevalna funkcija *contiones* je prihajala v ospredje povsod tam, kjer je ljudstvo o predstavljeni zadevi nato odločilo z glasovanjem, ali v kriznih situacijah, ko je bilo treba preprečiti morebitne nemire.²⁴ Na strukturo govora, uporabo sredstev prepričevanja in govorniški slog je še posebej vplivala struktura poslušalcev, pred katerimi je govornik nastopil. Ker je šlo za množice preprostih državljanov, ki razen redkih primerov niso bili deležni govorniške izobrazbe, a bi zaradi številčnosti potencialno lahko ogrozili vpliv senatorskih družin, so govorniki v nagovorih ljudstva uporabljali veliko več čustvenih prvin. Zlasti iz obdobja močnejših nasprotij med patriciji in plebejci lahko v govorih tribunov najdemo veliko elementov, povezanih z retoričnim patosom.²⁵ Tudi Ciceron v *De oratore* (2.337.1–4) opredeli vzbujanje čustev kot eno pomembnejših sredstev prepričevanja v svetovalnem govoru, ki je namenjen množici, in pravi, da se mora prepričljiv svetovalni govor vedno prilagajati ljudstvu in njegovemu značaju. V nadaljevanju še nazorneje opredeli elemente retoričnega pato-

sa, ki sodijo v svetovalni govor. Poda namreč eksplicitna navodila, ki jih mora govornik upoštevati, če si želi pridobiti naklonjenost množice: nezadovoljnemu vzklikanju ljudstva, ki ima različen izvor (govorni spodrseljaj, sovrašтво ljudi, neustrezna tema ali lasten nemir množice), se govornik lahko izogne na štiri načine:

De or. 2.339.8–340.3:

... zdaj graja, če imamo potreben vpliv, zdaj opozorilo v obliki lažje graje, zdaj obljubljeni priznanje, če bodo poslušali, zdaj opravičilo, kar je sicer nezanesljivo, a včasih učinkovito sredstvo. Na nobenem mestu pa ni večje koristi od duhovitih dovtipov, hitrih odzivov in jedrnatih izrekov, če so le izrečeni z dostojnostjo in mikom (prevod Ksenja Geister).

Osvetlino še razmeroma pomembno okoliščino, ki dopolnjuje razsežnost retoričnega *patosa* v *contiones* in se navezuje na Ciceronovo omembo o navdihu, ki ga govorec najde v veliki množici.²⁶ Kot pravi Ramsey (2007, 124), ne smemo zanemariti okoliščine, da so poleg prizadevanja za pridobitev naklonjenosti množice in morebitne občutljivosti tem, ki so jih obravnavali govorniki v takšnih javnih nastopih, na čustvenost *contiones* včasih vplivale tudi tehnične razmere. Kajti tudi množica poslušalcev je zgolj s svojo številčnostjo lahko povzročila, da je govornik nastopil z večjim čustvenim zanosom kot bi sicer pred manjšo skupino, saj mu je prav množica prisotnih zagotavljala govorniški ugled.

Na drugi strani so senatorski govori potekali pred veliko manjšim številom poslušalcev kot *contiones*.²⁷ Obdobje, ko so v senatu potekale najbolj intenzivne razprave, je bil čas druge punske vojne (218–202 pr. Kr.). To je tudi obdobje, ko so Rimljani prišli v tesnejši stik z grško retoriko in imeli priložnost poslušati večje število grških govornikov. Kennedy (1972, 19) meni, da je bil senat v tem času glavno prizorišče govorniške sposobnosti, ki je bila omejena na eni strani s proceduro,²⁸

23 Avtorica analizira Ciceronove govore, ker so le-ti edini dobro ohranjen primer *contiones*. Kot primera skrbno zasnovanih govorov predstavlja znameniti in prvi Ciceronov politični govor *De imperio Gnaei Pompei*, ki ga je Ciceron govoril ob sprejetju *lex Manilia* 66 pr. Kr., in govor *Oratio post reditum ad populum*, ki ga je Ciceron imel ob vrniti iz izgnanstva 57 pr. Kr. Steel (2006, 10–11) pa med drugim navaja tudi primere, ko je govornik moral spontano nagovoriti ljudstvo. To so bili zlasti nagovori ljudstva po razpravah v senatu, ko njihov razplet ni bil vnaprej znan, še nekoliko bolj improvizirani pa so bili govori, ko je bilo treba pomiriti ljudstvo (prim. sledečo opombo).

24 Lep primer take *contio* je Ciceronov govor za Roskija leta 63 pr. Kr., ko je bil Ciceron konzul. Na gledališki predstavi je množica izžvižgala Lukija Roskija Otona, ker je le-ta kot tribun leta 67 pr. Kr. predlagal zakon (*lex Roscia*), s katerim so vitezi ponovno pridobili posebne sedeže v gledališču. Ciceron je prekinil predstavo, sklical *ad hoc* sestanek v svetišču Belone in govoril tako silovito, da so se ljudje vrnili v gledališče in ploskali Roskiju. Prim. Plut. *Cic.* 13.

25 Kennedy (1972, 20) takole opredeli vlogo retoričnega *patosa* v *contiones*: "The moments of crisis in the Roman assemblies were often legal clashes ..., but during the late second and early first century when some tribunes turned into demagogues there was a good deal of impassioned oratory in the assembly. Even at this time power remained in the hands of a comparatively small number of men, but they had to fight each other for the votes of the mob."

26 *Cic. De or.* 2.338–339: Zgodi pa se, ker se zdi največji govornikov oder ljudska skupščina, da nas narava sama podžiga k bolj izbranemu govorniškemu slogu. Množica ima namreč takšno moč; kakor piščalkar ne more igrati brez piščalke, tako govornik ne more biti zgovoren, če ga ne posluša množica (prevod Ksenja Geister).

27 Ramsey (2007, 124) navaja ocene sodobnih preučevalcev, ki predvidevajo, da je bilo število poslušalcev na posameznih zborih od 15000 do 20000 (t. j. na Forumu ali v Flaminijevem cirkusu), medtem ko je govorec v senatu govoril od 200 do nekaj čez 400 senatorjem.

28 V najširšem smislu je postopek v senatu potekal tako, da je konzul (pretor, tribun), ki je sklical senatorje, predstavil zadevo, o kateri je

na drugi strani pa so bili člani senata pripadniki tradicionalne aristokracije, ki so za sabo imeli govorniško urjenje in jim grška retorika ni bila neznana. Toda pri vsem tem gre upoštevati tudi dejstvo, da so bile v senatorskih govorih možnosti za izrabo prepričevalnih strategij razmeroma omejene, saj so na odločitve oligarhično urejenega telesa precej vplivale družinske zveze, osebna prijateljstva in odločitve, ki so jih predhodno že sprejele manjše skupine senatorjev (Kennedy, 1972, 20).

Senatorji kot posebna vrsta poslušalcev so zato za govorca predstavljali nadvse pomembno okoliščino, ki je moral prilagoditi svoj govor, če je z njim želel uspeti.²⁹ Zdi se, da je v tovrstnih govorih zraven logičnih argumentov, ki so govorčev predlog za senatorje naredili bolj ali manj sprejemljiv, kot prepričevalno sredstvo osrednjo vlogo igral zlasti retorični *etos*. O tem lahko sklepamo tudi iz odlomka *De oratore*, v katerem Ciceron opredeli razliko med senatorskimi govori in tistimi, s katerimi govornik nastopi pred ljudstvom:

De or. 2.333.7–334.2:

*Te stvari je treba z manjšim bliščem obravnavati v senatu; to je namreč modro posvetovalno telo in mnogim drugim je treba pustiti priložnost, da pridejo do besede, izogibati pa se moramo suma, da razkazujemo svoj talent: ljudska skupščina pa dopušča vso moč govora ter zahteva tehtnost in pestrost.*³⁰ (prevod Ksenja Geister)

V senatu so okoliščine (to je funkcija senatorskega govora in struktura poslušalcev) od govorca zahtevale, da se posebej izkaže kot pameten, vrl ter prijazen človek in da je tudi iz njegovega govora (in ne le položaja) mogoče sklepati, da je Rimljan, ki poseduje tradicionalne

rimске vrline, kot so *auctoritas* ('vpliv'), *dignitas* ('ugled') in nekoliko manj *existimatio* ('občudovanje'). V idealnem senatorskem govoru je kot pomemben element, ki podpira logične argumente, v ospredje stopil torej govorčev moralni značaj. Povsem drugače je veljalo za govore v skupščini, kjer se je govorec lahko prikazal v luči poudarjene *existimatio* in si privoščil tudi uporabo raznolikih sredstev – med njimi tudi tistih, s katerimi je mogoče vzbujati intenzivnejša čustva poslušalcev. A že dejstvo, da je senator, ko je enkrat prišel do besede, lahko govoril o čemer koli in poljubno dolgo, daje slutiti, da se je praksa senatorskih govorov verjetno precej razlikovala od Ciceronovega priporočila, ki smo ga navedli zgoraj: govorniki so uporabljali verjetno tista sredstva prepričevanja, za katera so menili, da bodo v določenih okoliščinah učinkovita.

Na tem mestu omenimo zelo zanimivo primerjavo med *contiones* in govori v senatu, ki jo z analizo Ciceronovih zasebnih pisem (prijatelju Atiku in bratu Kvintu) ter njegovih političnih govorov podaja Ramsey (2007). Avtor je izbral tista Ciceronova pisma, ki razkrivajo dogodke v senatu in govorijo tudi o tamkajšnji govorniški praksi,³¹ ter objavljene komplementarne govore, ki jih je Ciceron govoril izmenično pred ljudstvom in v senatu.³² Glavna značilnost govorov je, da obravnavajo vsebinsko isto tematiko, a imajo precej drugačno strukturo in kažejo na rabo povsem drugih prepričevalnih strategij. Med posameznimi govori tako lahko odkrijemo velike razlike na tematski, oblikovni in vsebinski ravni:

SENATORSKI GOVORI	GOVORI V SKUPŠČINI
bistveno daljši (tudi do trikrat)	po dolžini krajši
prepletena obravnava tem (vsebinsko in strukturno)	zaporedna obravnava tem
predstavitev stališč, oseb, dejanj v konzervativnejši luči	predstavitev stališč, oseb, dejanj v politično liberalnejši luči
pogostejša raba grških in neobičajnih besed, deminutivov; porogljiv in sarkastičen ton	jezikovno čistejši, a ne preprostejši govori, izogibanje grškim tujkam, manj pogosta raba deminutivov in ironičnih elementov
posrednejša in retorično bolj vsestranska raba retoričnega <i>etosa</i> in <i>patosa</i>	intenzivna in neposredna raba elementov retoričnega <i>etosa</i> in <i>patosa</i>

želel nasvet (senat je uradno predstavljal posvetovalni organ). Nato je po vrstnem redu (začenši z najstarejšimi) poklical posamezne senatorje in vprašal za njihovo mnenje (*sententiam rogare*). Ko je senator prišel na vrsto, je lahko govoril o čemer koli in poljubno dolgo. Prim. D. H. 7.47; Ciceronovi govori in pisma; Gell. 3.18; 4.7; 4.10.

29 Nenazadnje moramo tudi predpostaviti, da je bil v senatu velik del poslušalcev-senatorjev starejših od govornika. Prim. Cic. *Sen.* 20.7–10, kjer je ohranjen fragment iz Najvišje drame *Ludus*, ki omenja prihod novih in neumnih mladih govornikov.

30 S Ciceronom se strinja tudi Kvintilijan, ki v zvezi z govori v skupščini še poudari element čustvenosti (8.3.14.1–4): *Kajti v svetovalnem govoru zahteva senat nekoliko bolj privzdignjen, ljudska skupščina bolj razvnet, na sodiščih pa javni primeri in primeri s smrtno kaznijo bolj natančen govorniški slog* (prevod Janja Žmavc).

31 Prim. Ramsey (2007, 126): "Cicero states his honest and personal opinions concerning what took place in the senate on various occasions, and from the letters we gain a vivid picture of how oratory was practiced in the senate. They reveal that each senator was expected to be able to express his views on a wide range of issues, without the advantage of careful, advance preparation, and how each speaker typically tailored his remarks to support or refute those who preceded him."

32 To so govori: 3. in 5. Filipika (*in senatu*), 2. in 4. Filipika (*ad populum*); *Oratio post reditum in senatu*, *Oratio post reditum ad populum*; *De lege agraria 1 (in senatu)*, *De lege agraria 2 (ad populum)*.

Četudi veljajo Ciceronovi govori za edini ohranjen primer senatorskega govorništva,³³ kažejo najverjetneje precej drugačno podobo o tovrstnem govoru, kot je bila običajna praksa. Tipični senatorski govori so bili verjetno kratki, ne pretirano okrašeni in so v retoričnem smislu imeli kratkotrajno vrednost. Prav tako Ciceron kot govornik ni najboljši primer za to, da bi si lahko ustvarili realno podobo o senatorskih govorih v rimski republiki, saj gre za izjemno in dominantno govorniško osebnost, ki jo lahko primerjamo z Demostenom. Ramsey (2007, 134) poudarja tudi, da moramo pri Ciceronovih govorih v senatu upoštevati dejstvo, da je bil Ciceron v senatu *homo novus*, ki ga senatorska elita nikoli ni povsem sprejela, in zato ni mogel govoriti z zagotovili političnih zvez in avtoriteto potomca stare ugledne družine. Morda najpomembnejša okoliščina v zvezi s Ciceronovimi komplementarnimi govoru pa je dejstvo, da gre za objavljene govore, ki so zaradi različnih dejavnikov (širši krog bralcev, retorični zgledi, politična propaganda) doživeli kar nekaj uredniških potez in se primerno temu razlikujejo od v resnici izrečenih govorov. Toda prav raba drugačnega pristopa in njegova objava govorov, ki si mestoma celo nasprotujejo, podpira našo domnevo, da je že pred Ciceronom morala obstajati govorniška tradicija, po kateri so govorniki drugače prepričevali senatorje kot plebs, in da so razmeram in pričakovanjem primerno uporabljali tudi sredstva prepričevanja.³⁴

Hvalno govorništvo

Glede na to, da smo se v raziskovanju sredstev prepričevanja omejili na zgodnjo rimsko republiko, bomo v kontekstu hvalnega govorništva izpustili nekatere oblike, ki so jih Rimljani razvili nekoliko kasneje, ko so že prevzeli sistem grške retorike in ko se je vloga govorništva v družbi spremenila. V mislih imamo tako imenovane panegirik oziroma hvalni govor, ki temelji na grški retorični tradiciji in se je kot edina dovoljena

oblika javnega nastopa razvil zlasti v obdobju cesarstva.³⁵ Retorična tradicija kot njegovo nasprotje opredeljuje grajo, ki ga v najbolj ekstremni obliki predstavlja invektiva (prim. *Rh. Al.* 1421b7–12; 1425b36–1427b9; *Arist. Rh.* 1.9 1366a23–1368a37.; *Cic. Inv.* 2.177–178; *Auct. Her.* 1.2, 3.10–15). Slednja je bila prisotna že v zgodnji rimski republiki, a ne kot samostojna oblika, temveč gre praviloma za drugotno funkcijo govora, ki je v formalnem smislu sodne oziroma svetovalne narave. Da sta bili hvala in graja tudi kasneje v rimski retoriki kot samostojni kategoriji del sodnega in svetovalnega govorništva, dokazuje odlomek iz *Retorike za Herenija* (3.15.23–28), kjer pisec eksplicitno poudarja, da so precejšnji odlomki v sodnih in svetovalnih govorih namenjeni hvali in graji in da se ta zvrst govorništva manj pogosto samostojno uporablja.

Za mojstra vpletanja elementov sramotilnega govora v praksi je veljal zlasti Ciceron in nekaj njegovih najbolj znanih govorov velja za posebej čustvene invective: to so govori proti Veresu (*In Verrem*), Katilini (*Catilinaria*), Vatiniju (*In Vatinius*), Pizonu (*In Pisonem*), O agrarnem zakonu (*De lege agraria* 2) in govori proti Antoniju (*Philippicae*). A Rimljani so že dolgo pred Ciceronom gojili sramotilno govorništvo in trpek humor v javnih nastopih, o čemer priča slovita Horacijeva opazka o italjski zajedljivosti (*Sat.* 1.7.32), ki ločuje med rimsko govorniško prakso in grškimi predhodniki. V retoriki zgodnje rimske republike so lep primer takšne rabe invective ohranjeni fragmenti govorov Katona starejšega, še zlasti dva govora proti Kvintu Minukiju Termu (Malcovati, 1953, 26–29; VI.58 in VII.59–63), ki sta po obliki svetovalna govora, vsebinsko pa sta zelo blizu invective.³⁶

Za tradicionalno rimsko obliko hvalnega govora velja pogrebni govor (*laudatio funebris*), ki ima veliko daljšo zgodovino kot teoretski koncepti o govorniških zvrsteh, ki jih obravnavajo prvi latinski retorični priročniki.³⁷ Omembo najstarejše *laudatio* najdemo pri Dio-

33 Od senatorskih govorov je ohranjenih razmeroma veliko število fragmentov in naslovov drugih govornikov (prim. Malcovati, 1953, 12–94), kjer od 79 ohranjenih fragmentov Katonovih govorov lahko 10 govorov z gotovostjo opredelimo kot senatorske in 15 drugih ali kot senatorske ali kot *contiones*), Plinijev *Panegirik na cesarja Trajana* iz leta 100 po Kr. in panegiriki iz kasnejšega obdobja cesarstva.

34 Prim. Ramsey (2007, 132): "No attempt is made to reconcile the two different treatments in the published speeches. Contradictory views are presented to the reading audience without any apology, since it was a well-established principle that speeches addressed to different audiences call for different styles and content."

35 Za prvi primer takega hvalnega govora, ki je posvečen eni sami osebi, velja Ciceronov govor *Za Markela (Pro Marcello)*, ki ga je Ciceron govoril v senatu leta 46 pr. Kr., ko je Cezar dovolil vrnitev iz izgnanstva Gaju Markelu, ki se je v Farzalu boril na nasprotni strani. Govor samega Markela zelo malo omenja in je v resnici posvečen Cezarju – Ciceron namreč hvali Cezarjevo usmiljenje in njegove dosežke, kakor omenja tudi njegova prihodnja dejanja, za katera upa, da jih bo lahko hvalil.

36 *Quintus Minucius Thermus* je bil rimski državnik in vojaški poveljnik, pristaš Scipionov in vojaški tribun v vojni proti Hanibalu 202, ljudski tribun 201, pretor 196, konzul 193; umrl je v bitki s Tračani leta 188 pr. Kr. Leta 190 pr. Kr. je senat zaprosil, naj mu dovoli slaviti triumf po uspešni zmagi nad Ligurci, a mu je zaradi Katonovega uspešnega posredovanja senat prošnjo odrekel.

37 Nobena *laudatio* se ni ohranila v svoji izvorni obliki. Ohranjen je dolg nagrobni napis, ki ima obliko *laudatio*, a zagotovo ni bil govorjen. Gre za slovito *laudatio Turiae* s konca 1. stol. pr. Kr., ki jo je svoji ženi posvetil mož iz aristokratske družine, Lukrecij Vespilon. Za obdobje republike je ohranjenih razmeroma veliko pričevanj o nagrobnih govorih, kar kaže na razširjenost običaja. Tako vemo, da so *laudationes* govorili Kvint Kajkilij Metel na čast svojemu očetu Lukiju 221 pr. Kr. (Plin. *NH* 7.139), Kvint Maksim Obotavljalca na čast svojemu sinu med 207 in 203 pr. Kr. (Cic. *Sen.* 12; Plut. *Fab. Max.* 1.7), Lukij Kajlij Antipater na čast sinu

niziju Halikarnaškem (5.17.2–3), kjer avtor pravi, da je konzul Publij Valerij imel pogrebni govor za Bruta, in pri tem poudari, da gre za izvorno rimski običaj.³⁸ Sam obred je zelo nazorno opisal grški zgodovinar Polibij (6.53–54), ki se je verjetno kakega od sprevodov tudi osebno udeležil, predvsem pa je menil, da so *laudationes funebres* občudovanja vredne institucije, ki imajo vzgojno izobraževalno vrednost.

V okviru pogrebnega obreda je *laudatio* predstavljala govorniško predstavitev najrazličnejših vrlin in dejanj (*virtutes in res gestae*), ki jih je govorec nizal drugo za drugo: začel je s podatki iz pokojnikovega življenja, se nato usmeril k hvali njegovih odlik in dejanj ter v drugem delu na podoben način predstavil še pokojnikove prednike.³⁹ Javni prikaz hvalevrednih lastnosti in dosežkov, ki so temeljile na splošno sprejetih družbenih in moralnih vrednotah, je osebo (in njeno družino) še trdneje umestil v družbeno skupino, ki je uživala velik ugled in vpliv. A Polibij ni nakazal le etične vloge tovrstnega prikaza vrlin v okviru *laudatio funebris*, temveč je poudaril tudi vpliv, ki ga je lahko imela *laudatio* na čustva poslušalcev:

6.53.2–4:

Ko se zbere vse ljudstvo okrog njega, stopi na oder odrasel sin umrlega, če ga je imel in če je takrat v Rimu. Ako ga ni, pa kateri drug član družine, in govori o umrlem, našteva njegove vrline in vsa dejanja, ki jih je izvršil v svojem življenju. Ko spomni govornik množico na posamezna dejanja in jih živo prikaže, prevzame vse in ne samo tiste, ki so se jih udeležili, sočustvovanje v tolikšni meri, da postane njegova smrt ne le izguba prizadete množine, temveč vsega ljudstva (prevod Janez Fašalek, podčrtala Janja Žmavc).

Rees (2007, 138) poudarja, da je bila funkcija latinskega pogrebnega govora etična, kar jo je ločevalo ne le od tovrstnih grških govorov, temveč tudi od hvalnega govora sploh:

"The Roman laudatio funebris may have had close similarities to the rhetoric of classical Greek panegyrics but they remained quite different in function, and therefore, ethic. The function of the panegyric funeral

speech was ritualistic, ornamental, and commemorative; the speech of pure panegyric to the living is presented in surviving Latin sources as essentially alien to Roman practice."

Sami govori so bili pogosto le komaj kaj več kot sezname dobrih lastnosti, dejanj in dosežkov pokojnika in njegovih prednikov.⁴⁰ Bili so razmeroma konzervativni in so v veliki večini služili kot neke vrste družinski arhivi.⁴¹ Tudi poznejši retorični priročniki jih niso obravnavali, ker niso povsem ustrezali grškemu konceptu hvalnega govora. Tako so v resnici malo prispevali k pospeševanju zanimanja za govorništvo v tehničnem smislu. V kolikšni meri so potemtakem *laudationes funebres* pomembne za oblikovanje sredstev prepričevanja v rimski retoriki?

Del odgovora na to vprašanje lahko najdemo že v zgoraj navedenem Polibijevem odlomku (6.53.2–4), kjer je nakazana vloga, ki bi jo *laudationes* lahko imele pri oblikovanju protokoncepta rimskega retoričnega etosa, še jasneje pa avtor to prikaže v sledečem odlomku:

6.54.1–4:

Ko konča govornik svoj hvalni govor o umrlem, preide na druge, ki jih imajo navzoči pred očmi, začne z najstarejšim in našteva srečna dejanja in uspehe vsakega posameznega. Ko torej obnavljajo vedno znova spomin na hrabrost plemenitih mož, postane slava tistih, ki so izvršili častno dejanje, večna, imena mož pa, ki so imeli zasluge za državo, spozna množica in prihodnji rodovi. Najvažnejše pa je, da taki pogrebi vzpodbujajo mladino, da prenese v službi za domovino vse, samo da doseže slavo, ki so je deležni hrabri možje (prevod Janez Fašalek).

Pomen predstavljanja značaja, ki naj poslušalce prepriča o veličastnosti in uglednosti neke osebe ali še raje družine, je torej mogoče zaslediti že zelo zgodaj in tudi v besedilih, ki na prvi pogled niso razkrivala množice retoričnih prijemov. Sredstva prepričevanja v tovrstnih govorih niso slogovne narave ali celo argumenti z običajno strukturo. Kvečjemu bi lahko rekli, da v vlogi svojevrstnega argumenta nastopa seznam vrlin, ki podpira sklep o pokojnikovi odličnosti značaja in o nje-

Markelu 208 pr. Kr. (Liv. 27.27.12), Kvint Lutatij Katul prvi govor na čast ženski, materi Popiliji 103/102 pr. Kr. (Cic. *De or.* 2.44), Cezar na čast svoji teti Juliji (Plut. *Caes.* 5.1) in ženi Korneliji 68 pr. Kr. (Suet. *Iul.* 6.1; Plut. *Caes.* 5.4), Tit Pomponij Atik na čast materi Kajkiliji 42 pr. Kr. (Nep. *Att.* 17.1).

38 D.H. 5.17.3–4: *Ali je bil Valerij prvi, ki je ta običaj predstavil Rimljanom, ali ga je že uveljavljenega prevzel od kraljev, ne morem zagotovo trditi; vem pa iz poznavanja splošne zgodovine, kakor so jo ohranili starodavni pesniki in nadvse učeni zgodovinpisci, da je bila stara iznajdba Rimljanov ob pogrebu slavnih mož v govoru hvaliti njihove vrline in da Grki tega niso uvedli prvi* (prevod Janja Žmavc). Prim. tudi Cic. *Brut.* 61 in Sen. *Suas.* 6.21, kjer prav tako beremo, da je *laudatio funebris* značilno rimska sestavina pogrebnega obreda.

398 Celotna pogrebna svečanost je potekala tako, da so pokojnika prinesli na govorniški oder glavnega trga, kjer je nato s hvalnico nastopil sorodnik umrlega ali uradnik, ki ga je določila država. V pogrebnem sprevodu so sodelovali tudi sorodniki, ki so nosili voščene maske, na katerih so bili upodobljeni pokojnikovi predniki, in so bili oblečeni v slavnostna oblačila, ki so ustrezala položaju prednikov. Peljali so se na vozovih, pred njimi pa so nosili tudi državna častna znamenja, ki so pričala o pomembnosti pokojnikovih prednikov.

40 Izjemoma so imeli tovrstni govori tudi literarno vrednost, kot, denimo, Cezarjev govor za pokojno teto (Plut. *Caes.* 5; Suet. *Iul.* 6).

41 Toda že antični pisci so *laudationes* očitali, da so polne lažnih podatkov, s pomočjo katerih je družina dobila veličastnejšo podobo (Cic. *Brut.* 62, Liv. 8.40.4).

govem vplivu v družbi. Kot tak je imel značaj pokojnika v *laudatio* torej dvojno vlogo. Na eni strani je bila njegova vloga intimne narave, saj je dopolnjeval zbirko *imagines* oziroma prednikov pokojnikove družine, ki je na ta način ohranjala stik z vsemi svojimi člani. Na drugi strani pa bi lahko značaj pokojnika v *laudatio funebris* označili tudi kot "kolektivni etos" v najširšem smislu, saj je predstavitev hvalevrednih lastnosti in dejanj dopolnjevala nacionalno zakladnico tradicionalnih vrednot, ki so jih Rimljani imenovali *mores maiorum* in so predstavljale pomembno izhodišče za uveljavljanje govornikovega etosa v rimski retoriki. Razsežnosti vloge prednikov v življenju Rimljanov slikovito predstavi May (1988, 6):

"... it is easy to understand how the number of waxen images that decorated the atrium of a Roman's house and determined his degree of nobility could also measure, to some extent, the value of his character and the moral worth of his family. The greater the number of images, the more likely was he, in Roman eyes, to perpetuate the character traits of those whom the images commemorated."

Mores maiorum so v socialnem in političnem okolju rimske družbe imele sploh poseben pomen, kajti Rimljani so značaj imeli za nespremenljivo in celo podegovano človekovo značilnost (May, 1988, 6), ki je predstavljala tudi eno od ključnih sestavin retoričnega etosa. In prav zato pri Rimljanih ni veljajo za prav nič ne navadno, če se je, denimo, Katon starejši v govoru *De sumptu suo* (*O svojih izdatkih*), ko je bil obtožen razsipništva, branil ne le s prikazom lastnih varčnih dejanj, temveč tudi z navajanjem dejanj svojih prednikov.⁴² Kajti dejstvo, da so govorniki predniki predstavljeni kot argument v prid njegovi zmernosti, daje slutiti, da so *mores maiorum* v resnici pomembno vplivale na to, kako so poslušalci v Rimu videli govorca.

SKLEP

Laudatio funebris kot ena najstarejših oblik rimskega govornišva nam tako ponuja enega pomembnih odgovorov na vprašanje, kako daleč segajo izvorno rimski elementi, ki so sestavni del koncepta o sredstvih prepričevanja, in v čem se rimski retorični etos razlikuje od grškega. Toda na širši ravni nas raziskovanje retoričnih sredstev prepričevanja v okviru govorniških zvrsti in njihove vloge v družbenem in kulturnem življenju pripelje do spoznanj, ki so pomembna za razumevanje razvoja antičnega retoričnega sistema v celoti. Kajti šele v okviru rimskih družbenih struktur lahko nazorno opredelimo razliko med tako imenovano predobstoječo in

ustvarjeno govorničvo podobo, prav tako je v rimskem javnem diskurzu jasnejša podoba o vlogi čustev pri predstavitvi značaja. V prispevku smo raziskali značilnosti sodnega, svetovalnega in hvalnega govornišva v obdobju zgodnje rimske republike in ugotovili, da so na oblikovanje klasičnega koncepta o retoričnem etosu in patosu (kot ga poznamo iz Ciceronovih govorov in poznih govorniških razprav) vplivali dejavniki, ki so tesno povezani z razvojem družbenih struktur zgodnje rimske republike. Prvič, razvoj sodnih postopkov in številne proceduralne spremembe v zgodnji rimski republici so pripeljale do oblikovanja tipično rimskih prepričevalnih strategij, ki so temeljile na poudarjeni vlogi govornika in njegovi predobstoječi podobi. A predstavitev značajskih lastnosti v govoru kot izraz te vloge zaradi govorniškega sistema ni bila nujno vezana zgolj na govorničvo podobo, ampak je le-temu omogočala strateško izbiranje med tisto množico podob, ki so ustrezale govorniškim okoliščinam. Prav širitev koncepta značajske podobe in njegova dokazovalna funkcija predstavljata ključni inovaciji v rimski retoriki in v grškem govorništvu nimata vzporednice. Drugič, *contio* in *senatus* kot specifični politični telesi sta zlasti zaradi razlik v strukturi poslušalcev predpostavljali drugačne oblike nagovora. Skupščinski in senatorski govori v rekonstruirani obliki tako kažejo na neke vrste diferenciacijo znotraj retoričnega etosa in patosa. Govori plebejskim množicam so od govornika zahtevali prikaz značajske podobe, ki je utrjevala njegov družbeni položaj, ali uporabo sredstev, ki so govorniku omogočala doseči zeleno s pomočjo ustvarjanja intenzivnejšega čustvovanja. Drugačno podobo ponujajo senatorski govori, ki so zaradi posebnosti v postopkih in bolj homogenega, govorniškega razmeroma dobro izobraženega ter številčno manjšega občinstva od govornika zahtevali nekoliko večjo zadržanost v rabi omenjenih strategij. To nam razkrijejo tudi Ciceronovi komplementarni govori, ki kljub problematičnosti obravnave odražajo razlike v rabi "neracionalnih" sredstev prepričevanja. Tretjič, omenili smo že nagrobni govor kot eno najstarejših oblik javnega govornišva v Rimu. Pomemben je bil zlasti za oblikovanje retoričnih strategij, ki so temeljile na tako imenovani čustveni predstavitvi značaja in tesni povezanosti posameznikovih lastnosti s tradicionalnimi kulturnimi vzorci. Rimsko govornišvo tako že v najzgodnejših obdobjih razodeva pomembno značilnost, to je skoraj neločljiva povezanost predstavitve značajskih lastnosti in čustvenih elementov.

Kljub fragmentarnosti virov za obdobje zgodnje rimske republike njihova analiza pokaže, da *retorični etos* in *patos* (če ju poimenujemo s sodobnimi izrazi) v

42 Prim. odlomek iz omenjenega govora (Malcovati, 1953, 70): *...prebrana so bila dobra dela mojih prednikov, nato so bile našete usluge, ki sem jih storil za državo* (prevod Janja Žmavc). May (1988, 6) takole interpretira navedeni odlomek: *"The charges made against him must be false, Cato implies, because they are inconsistent with the criterion of both his individual ethos and the collective character of his gens."*

tem času kažeta posamezne značilnosti, ki jih v grški retoriki ne najdemo. Posebnosti izhajajo iz razlik v pojmovanju govorničeve vloge v različnih segmentih rimske

družbe in prav to lahko opredelimo kot izviren rimski doprinos k antični retorični mreži, ki šele tako pojmovana tvori sistem klasične retorike.

BRANCHES OF ORATORY AND RHETORICAL MEANS OF PERSUSASION IN EARLY ROMAN RHETORIC: META-RHETORIC IN PROGRESS

Janja ŽMAVC

University of Primorska, Faculty of Humanities Koper, SI-6000 Koper, Titov trg 5
e-mail: janja.zmavc@fhs.upr.si

SUMMARY

Roman rhetoric represents a conflation of Greek agonistic/contentious rhetoric and elements of the traditional rhetoric of consensus, a circumstance observable through research into rhetorical means of persuasion. If Romans in the framework of Hellenistic rhetorical schools had fully accepted the system of Greek rhetoric, it can be further assumed that their rhetoric of consensus represents traditional Roman and a pre-conceptualized form of the art of public persuasion. Its typical role was the maintenance and transfer of traditional political, social and religious values, which is why one cannot find many agonistic elements and argumentative procedures; in contrast to other traditional rhetorical schemes, however, Roman traditional rhetoric does not avoid emotionality.

Due to the lack of primary sources from the period of pre-conceptualized Roman rhetoric (there are only fragments of the oldest orators preserved as a basic source, while the origins of rhetorical treatises are known only by their titles or later testimonies), a social point of view represents itself as a useful research perspective. In other words, it can be defined as the research of those rhetorical practices that, based on the various sources, lead to an assumption about the existence of conventional ways or patterns of public performance that consequently contributed to the development of original Roman rhetorical models.

When in regard to the period of the early Roman republic one tries to identify rhetorical elements and assess their role in public discourse, through the particularity of the supposed Roman model of means of persuasion one can also discover some typical characteristics of Roman oratory that are not fully present in Greek rhetoric, if at all. This especially holds for the concept of rhetorical ethos that on the conceptual level proves to be a much wider notion than in Greek rhetoric and was distinctly influenced by the development of judicial procedures and practices in the early Roman republic.

Key words: Roman rhetoric, rhetorical theory, rhetorical practice, means of persuasion, *ethos*, *pathos*, rhetoric of consensus, branches of oratory

VIRI IN LITERATURA

Aristotle (1991): *On Rhetoric. A Theory of Civic Discourse.* A Newly translated with Introduction, Notes, and Appendices by George A. Kennedy. New York – Oxford, Oxford University Press.

Cicero, M. T. (2002): *O govorniku. Trije pogovori o govorniku, posvečeni bratu Kvintu.* Ljubljana, Družina.

Dominik, W., Hall, J. (2007): *A Companion to Roman Rhetoric.* Malden MA – Oxford, Blackwell Publishing Ltd.

Enos, R. L. (1995): *Roman Rhetoric: Revolution and the Greek Influence.* Prospect Heights IL, Waveland Press.

Enos, R. L., Rossi Schnakenberg, C. (1994): *Cicero Latinizes Hellenic Ethos.* V: Baumlin, J. S. (ed.): *Ethos. New Essays in Rhetorical and Critical Theory.* Dallas, Southern Methodist University Press, 191–210.

Gill, C. (1984): *The Ethos/Pathos Distinction in Rhetorical and Literary Criticism.* *Classical Quarterly*, 34, 1984, 1/2. Cambridge, 149–166.

Hughes, J. J. (1994): *"Dramatic" Ethos in Cicero's Later Rhetorical Works.* V: Baumlin, J. S. (ed.): *Ethos. New*

Essays in Rhetorical and Critical Theory. Dallas, Southern Methodist University Press, 211–227.

Fortenbaugh, W. W. (1988): Benevolentiam conciliare and animos permovere: Some remarks on Cicero's *De oratore* 2.178–216. *Rhetorica*, 6, 1988, 3/4. Berkeley CA, 259–275.

Fortenbaugh, W. W. (1994): Quintilian 6.2.8–9: Ethos and Pathos and the Ancient Tradition. V: Fortenbaugh, W. W., Mirhady, D. C. (eds.): *Peripatetic Rhetoric After Aristotle*. Rutgers University Studies in Classical Humanities, VI. New Brunswick – London, Transaction Publishers, 183–191.

Katula, R. A. (2003): Quintilian on the Art of Emotional Appeal. *Rhetoric Review*, 22, 2003, 1/4. Tucson AZ, 5–15.

Kennedy, G. A. (1968): The Rhetoric of Advocacy in Greece and Rome. *AJPh*, 89, 1968. Baltimore, 419–436.

Kennedy, G. A. (1972): The Art of Rhetoric in the Roman World 300 B.C. – A. D. 300. New Jersey – Princeton, Princeton University Press.

Kennedy, G. A. (1998): Comparative Rhetoric. An Historical and Cross-Cultural Introduction. Oxford – New York, Oxford University Press.

Kroll, W. (1937): Rhetorik. *PWRE*, Supplementbd. 7, 1937. Stuttgart, 1039–1138.

Leeman, A. D. (1963): *Orationis ratio: The Stylistic Theories and Practice of the Roman Orators Historians and Philosophers*. Vol. I. in II. Amsterdam, Hakkert.

Malcovati, H. (1953): *Oratorum Romanorum fragmenta liberae rei publicae*. Tertiis curis edidit Henrica Malcovati, I – Textus. Torino, G. B. Paravia & Co.

Martin, J. (1974): *Antike Rhetorik, Technik und Methode*. Handbuch der Altertumswissenschaft, 2. Abt., 3. Teil. München, C. H. Beck

May, J. M. (1988): *Trials of Character. The Eloquence of Ciceronian Ethos*. Chapel Hill – London, The University of North Carolina Press.

Norden, E. (1923): *Die antike Kunstprosa vom VI. Jahrhundert v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance*, 1. Leipzig – Berlin, Teubner.

PHI (1993): Packard Humanities Institute demonstration databases. Los Altos, Packard Humanities Institute.

Polibios (1964): Obča zgodovina. Ljubljana, DZS.

Ramsey, J. T. (2007): *Roman Senatorial Oratory*. V: Dominik, W., Hall, J. (eds.): *A Companion to Roman Rhetoric*. Malden MA – Oxford, Blackwell Publishing Ltd, 122–135.

Rees, R. (2007): *Panegyric*. V: Dominik, W., Hall, J. (eds.): *A Companion to Roman Rhetoric*. Malden MA – Oxford, Blackwell Publishing Ltd, 136–148.

Sattler, W. M. (1947): *Conceptions of Ethos in Ancient Rhetoric*. *Speech Monographs*, 14. Falls Church, VA, 55–65.

Schütrumpf, E. (1994): Non-Logical Means of Persuasion in Aristotle's *Rhetoric* and in Cicero's *De oratore*. V: Fortenbaugh, W. W., Mirhady, D. C. (eds.): *Peripatetic Rhetoric After Aristotle*. Rutgers University Studies in Classical Humanities, 6. New Brunswick – London, Transaction Publishers, 95–110.

Sloane, T. O. (2001): *Encyclopedia of Rhetoric*. Oxford – New York, Oxford University Press.

Solmsen, F. (1938): Aristotle and Cicero on the Orator's Playing Upon the Feelings. *Classical Philology*, 33, 1938. Chicago, 390–404.

Steel, C. (2006): *Roman Oratory. Greece and Rome*. *New Surveys in the Classics*, 36. Cambridge, Cambridge University Press.

Tindale, C. W. (2000): *Acts of Arguing. A Rhetorical Model of Argument*. Albany – New York, University of New York Press.

Žmavc, J. (2007): Etos in patos v antični retorični teoriji in praksi ter njuno razmerje do zgodnje rimske komedije. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Žmavc, J. (2008): Retorika – orodje medkulturne komunikacije starih Grkov in Rimljanov. *Šolsko polje*, 19, 2008, 3/4. Ljubljana, 5–23.

Wisse, J. (1989): *Ethos and Pathos from Aristotle to Cicero*. Amsterdam, Hakkert.